

Međunarodni politički i ekonomski odnosi

Pregledni rad

UDK 327.01(497.1) + 327(497.1)

Utjecaj unutrašnjih faktora na razvoj studija o međunarodnim odnosima u Jugoslaviji

Radovan Vukadinović

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Pređujući osnovna obilježja poslijeratnog položaja Jugoslavije, njezine odnose sa supersilama, međunarodni ugled koji je stekla sudjelovanjem u stvaranju politike nesvrstavanja, te ulogu Josipa Broza Tita, autor određuje glavne konture odnosa i procesa u vrijeme kada se javljaju prve studije o međunarodnim odnosima u Jugoslaviji. Nedostatak tradicija, pokušaji razgraničavanja nove discipline u odnosu na postojeće i srodne discipline, zatim afirmativni pristup jugoslavenskoj vanjskoj politici, posebno nesvrstavanju, te određeni nesklad između teorije i prakse glavna su obilježja razvoja studija o međunarodnim odnosima u Jugoslaviji 60-ih godina.

Prije nego što ukažemo na osnovne unutrašnje faktore koji su utjecali na stvaranje jugoslavenskih studija o međunarodnim odnosima, neophodno je utvrditi (1) osnovne naznake poslijeratnog položaja Jugoslavije i (2) elemente koji su utjecali na stvaranje studija o međunarodnim odnosima.

U tim okvirima moguće je promatrati kako je u pojedinim fazama razvoja Jugoslavije jačao interes za međunarodne odnose, kako su unutrašnji faktori poticali njihov razvoj i kako je u spletu tih međunarodnih i unutrašnjih faktora stvaran koncept koji bismo mogli nazvati jugoslavenskim pristupom međunarodnim odnosima.

1. Osnovna obilježja poslijeratnog položaja Jugoslavije

Nakon drugog svjetskog rata Jugoslavija je nastavila kontinuitet svog državnog postojanja manje-više u istim državnim granicama. Promjene u globalnoj strukturi međunarodnih odnosa odrazile su se i na ovom području koje je u prijašnjim fazama razvoja Evrope imalo posebno značenje. Geopolitički položaj Jugoslavije na pravicima Sjever—Jug i Istok—Zapad u novoj poslijeratnoj strukturi Evrope postao je još interesantniji. Blokofska podjela

Evrope; stvaranje »zemalja narodne demokracije« na jednoj strani i postojanje kapitalističkog Zapada na drugoj, značilo je za sve evropske zemlje, pa i Jugoslaviju, novu političku situaciju i stvaranje novih vojnih napetosti.

a) Jugoslavija i velike sile

U interpretaciji dogovora iz vremena antihitlerovske koalicije velike sile nisu bile jedinstvene i ubrzo je upravo na područjima oko Jugoslavije došlo do novih kriznih situacija (Grčka), što je samo pogodovalo stvaranju hladnoratovske klime i novog okupljanja na liniji suprotstavljenog Istoka i Zapada.

Za drugog svjetskog rata Jugoslavija je pod vodstvom Komunističke partije krenula u narodnooslobodilačku borbu, ali i u stvaranje temelja nove državnosti. Upravo revolucionarni karakter tih promjena koje su se zbile u Jugoslaviji, bio je značajna zapreka velikim silama u potčinjavanju Jugoslavije i njezinu svrstavanju.

U pojačanoj hladnoratovskoj konfrontaciji Jugoslavija se morala najprije oduprijeti pokušajima nasrtanja sa Zapada kojima se htjelo isprovocirati novu vlast, ali se nova Jugoslavija istodobno morala odreći dijela teritorija (područje Trsta, Koruška). Kasnije će se Jugoslavija naći izložena napadima Sovjetskog Saveza i zemalja Kominforma koje će, ne mogavši nametnuti Staljinov diktat, zajednički nastojati dokazati da je Jugoslavija »skrenula s puta« izgradnje socijalizma. Uoči sovjetsko-kineskog sukoba kinesko rukovodstvo proglasilo je Jugoslaviju izdajnikom marksizma-lenjinizma i napalo čitav koncept njezine unutrašnje i vanjske politike. Dodajmo i to da je Jugoslavija imala i problema u odnosima sa SR Njemačkom (prekid odnosa) zbog priznavanja DR Njemačke, a i u odnosima s Francuskom zbog pomaganja alžirskog narodnooslobodilačkog pokreta.

Tu činjenicu u razvoju Jugoslavije nikako ne smijemo zanemariti, kao ni to da su gotovo sve zemlje koje su bile u sukobu s Jugoslavijom prije ili kasnije promijenile svoju politiku. Neke od njih čak su otvoreno priznale svoj pogrešan odnos spram Jugoslavije.¹

b) Međunarodni ugled

Godine oslobodilačke borbe, suprotstavljanje Staljinu i na kraju odolijevanje svim ostalim pritiscima, utjecali su na to da je Jugoslavija dobila značajan međunarodni ugled na raznim stranama svijeta. Od trenutka kada je prestala slijediti sovjetsku politiku i kada je odlučno pokazala da neće biti na liniji ostalih zemalja narodne demokracije, koje su igrale ulogu sovjetskih satelita, Jugoslavija je ušla u svjetsku povijest kao zemlja relativno skromnih materijalnih i vojnih mogućnosti, smještena na značajnom geopolitičkom prostoru, ali spremna da vlastitim sredstvima realizira samostalan put unutrašnjopolitičkog razvoja, te da se na nezavisnim načelima opredjeljuje u pitanjima vanjske politike.

Upravo na tim osnovama moguće je i u teoriji međunarodnih odnosa vidjeti kako se jedna mala zemlja manjih materijalnih resursa svrstava u kate-

¹ Ranko Petković, *Non-aligned Yugoslavia and the Contemporary World*, Beograd, 1968, str. 208.

goriju tzv. srednjih država i kako ugled i profilirana vanjskopolitička koncepcija nadomještaju elemente koji su neophodni za ulazak u krug srednjih država.

Razmatrajući ugled Jugoslavije u svijetu, treba, dakako, objektivno ustvrditi da je u najširim relacijama prestiž postignut globalno, međutim da je u pojedinim fazama međunarodnih odnosa, posebno u godinama napetih međunarodnih odnosa, taj ugled bio naglašeniji na onim stranama kojima je to odgovaralo. Npr. u razdobljima napetijih jugoslavensko-sovjetskih odnosa, na Zapadu se o Jugoslaviji pisalo više i bolje nego u doba relativno normalnih jugoslavensko-sovjetskih odnosa. No, unatoč takvim političko-propagandnim odnosima činjenica je da je međunarodni ugled Jugoslavije bio rezultat njezine politike i političkih poteza kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu.

Jugoslavenski unutrašnji razvoj bio je značajan ne samo kao inspiracija vanjskoj politici, već je on bio stalna velika negacija sovjetskog modela socijalizma. U prvim godinama napada Informbiroa na Jugoslaviju, uvjereni da Staljin ne može pogriješiti, nijedna od komunističkih partija nije podržala KP Jugoslavije. No kako su postupno slabili okviri hladnog rata i kako je jačalo saznanje o jugoslavenskom vlastitom modelu samoupravnog socijalizma primjer Jugoslavije postojao je sve značajniji u širim relacijama. Promjene koje su se počele odvijati u socijalističkom svijetu i u radničkom pokretu, od Staljinove smrti pa do današnje Gorbačovljeve politike, neodvojive su od komparacija s jugoslavenskim razvojem i traženjem sličnih rješenja. Samim tim Jugoslavija je i u tom velikom dijelu međunarodnih aktera dobila snažnu podršku, javio se interes za njezin razvoj i teorijska i praktična rješenja.

c) Traženje novog modela međunarodnih odnosa

Posebno značajan činilac jugoslavenskog poslijeratnog razvoja jest aktivnost Jugoslavije u pravcu stvaranja novog modela međunarodnih odnosa. U vremenu blokade s Istoka, tek uspostavljenih odnosa sa Zapadom kada je bjesnio hladni rat, ali i vrući ratni sukobi u Koreji, jugoslavensko rukovodstvo počinje razmišljati o takvoj politici u međunarodnim odnosima koja će omogućiti aktivno međunarodno djelovanje ali ne na liniji blokovske politike i pod vodstvom blokovskih lidera. Smatrajući da su blokovi bitno ograničili prava i mogućnosti akcije svojih članica te da samim tim osjetno osiromašuju međunarodne odnose i eliminiraju niz kontakata drugih zemalja nečlanica blokova, zajedno s Indijom i Egiptom, Jugoslavija će biti ona snaga koja će tražiti međunarodnu alternativu blokovima.

Ona je nađena najprije u formuli neangažiranosti, ali je ubrzo zaključeno da je taj termin sadržajno preuzak i da zemlje koje se izjasne protiv blokovske politike i njezinih odrednica moraju ponuditi širu i sadržajima bogatiju međunarodnu politiku koja mora imati globalno aktivno značenje. Umjesto pasivnog neangažiranja, što bi u velikoj mjeri prejudiciralo i neutralnost, traženo je rješenje u novom terminu nesvrstanosti, koji će postati prihvaćen u svim zemljama članicama pokreta kao određenje njihove neblokovske pozicije, slobodne vanjskopolitičke akcije i želje za mijenjanjem međunarodnih odnosa.

Ta značajna prekretnica u jugoslavenskom ponašanju, koje više nije trebalo tražiti samo bolje odnose sa Istokom i koristiti pomoć sa Zapada, pasivno iščekujući bolje dane i drukčije međunarodne odnose, pokazala je da rukovodstvo male zemlje također može dati alternativu međunarodnog djelovanja i da uz rješavanje svojih nacionalnih interesa može pružiti i znatno širu bazu mnogim drugim državama. Polazeći upravo od vlastitih iskustava, konfrontacije u blizini jugoslavenskih granica i hladnoratovskih odnosa u Evropi, Jugoslavija je ponudila nov sadržaj, ali i nov model međunarodnih odnosa, prihvatljiv mnogim državama na četiri kontinenta. Samim tim bila je demonstrirana i globalna vrijednost pristupa međunarodnim odnosima.

Treba se složiti s onim autorima koji tvrde da je upravo politika nesvrstanosti izbacila Jugoslaviju u središte međunarodnih odnosa, i da je upravo na toj osnovi bilo ojačano njezino mjesto kako u diplomatsko-političkim odnosima, tako i u sferi teorijskog promišljanja². Za razliku od svih ostalih elemenata vezanih uz poslijeratni razvoj stvaranja politike nesvrstanosti, njezino dosljedno primjenjivanje i zalaganje za puno poštivanje načela i ciljeva, učinili su od Jugoslavije jedan od glavnih stupova pokreta nesvrstanih, a jugoslavenski političari i teoretičari ugradili su mnogo toga u sadržaj modela nesvrstanosti.

Koncepcija unutrašnjeg razvoja Jugoslavije i vanjska politika utemeljena na politici nesvrstavanja, bili su jedinstveno prihvaćeni u svim dijelovima Jugoslavije, što je davalo osobitu snagu kreatorima te politike. U vanjskoj politici nisu se osjećale nacionalne različitosti i u fazama napetih odnosa, npr. u doba Rezolucije Informbiroa, tršćanske krize i sl., Jugoslavija je bila jedinstvena u nastojanju da se obrani zajednički stečena sloboda i nezavisnost. To se potvrdilo i 1968. godine u doba čehoslovačke krize, kada je jugoslavensko rukovodstvo također dobilo dokaz široke odlučnosti narodnih masa da brane svoj model samoupravnog socijalizma u slučaju potrebe.

Upravo na toj jedinstvenosti stavova, koja je bila potvrđena u praksi, jugoslavenska vanjska politika mogla je uspješno rješavati svoje zadaće. Nesvrstanost kao glavna vanjskopolitička platforma i kao bitno određenje jugoslavenskog položaja bila je izvor svih akcija. Nju nije doveo u pitanje niti jedan konstitutivni dio Jugoslavije. Nesvrstanost kao politika samostalnosti, zaštite unutrašnjih odnosa i slobodnog nastupa na međunarodnom planu odgovarala je svakoj republici i pokrajini, a istodobno je predstavljala najbolju obranu pred konkretnim ili mogućim izjašnjavanjima o pitanju: da li na Istok ili na Zapad.

Istodobno, nesvrstanost je otvarala putove kontaktima s nizom zemalja. Pojedini dijelovi Jugoslavije, neki lakše neki teže, pronalazili su svoje partnere na privrednom planu, gradili objekte, školovali stručnjake i pružali pomoć. Nesvrstanost je time znatno proširila vidike i omogućila Jugoslaviji da izađe u daleke prostore. Povezujući te političke i ekonomske prednosti, kao i vrlo važno značenje koje je nesvrstanost imala u zemlji, bilo je moguće izgraditi i političku djelatnost u kojoj: samoupravljanje znači osnovu unutrašnjeg razvoja, nesvrstanost je temeljna vanjskopolitička orijentacija ali i mo-

² Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and Nonaligned World*, Princeton, 1970, pp. 325—327.

del globalnih međunarodnih odnosa kojem se teži, a općenarodna obrana održava spremnost Jugoslavije i svih njezinih naroda i narodnosti da se brane od bilo kojeg agresora.

Uz ta unutrašnja obilježja ne treba zaboraviti da je i svijet koji je cijeno, a u pojedinim razdobljima i posebno trebao Jugoslaviju, pomogao izgradnju tog modela. U početnim godinama Rezolucije Informbiroa zapadne zemlje, iako polagano, počinju pomagati Jugoslaviju najprije u hrani, oružju i opremi, a kasnije se ta pomoć povećala i poprimila oblike kredita i zajmova.

Nakon normalizacije odnosa sa Sovjetskim Savezom i drugim istočnoevropskim zemljama i one počinju davati određene kredite Jugoslaviji, što je sve zajedno omogućilo da se planovi unutrašnjeg razvoja realiziraju bez većih zastoja i da se u svakoj situaciji, kada su sredstva bila potrebna, pronađu kreditori.

Model uspješnog razvoja pomogao je dalje u održavanju slike uspješnosti Jugoslavije kao cjeline, što je bilo važno za vanjsku politiku. Takav uspješan model razvoja zemlje, u kojem je bio vidljiv napredak u svim sferama i sferama, i gdje je, istodobno, postojala jasna politička i narodna volja da se ide tim putem, mogao je izdržati sve kušnje koje su dolazile izvana, a mogao je biti atraktivan i drugima, bilo da je riječ o komunističkim i radničkim partijama Zapada, nekim socijalističkim zemljama ili pak o brojnim nesvrstanim zemljama, prijateljima Jugoslavije.

d) J. B. Tito — glavni kreator vanjske politike

Uz sve te objektivne činioce koji su pomogli da se Jugoslavija u poslijeratnom svijetu postavi na nov način, ne može se zaboraviti uloga predsjednika J. B. Tita.

Vojskovođa u godinama drugog svjetskog rata, stvaralac nove Jugoslavije i šef partije koja je odlučno odbacila pokušaj Staljinova diktata, u teškim danima kada se Jugoslavija othrvavala pritiscima s Istoka, Tito je počeo tražiti nov model međunarodnih odnosa u kome će male zemlje moći izaći na međunarodnu scenu i svojim aktivnostima ne samo sačuvati svoje nacionalne interese već se izboriti za mijenjanje međunarodnih odnosa.

Taj čin, promatran danas retrospektivno, bio je svakako vizionarski ismion. Mnogima se tada činilo da se radi o unaprijed promašenim pokušajima, drugi su pak tvrdili da je to vizija koja se neće realizirati, a često se postavljalo i pitanje cijene takva opredjeljenja. Međutim, svojom političkom akcijom, autoritetom koji je uživao među brojnim državicima svijeta, Tito se uspio postaviti kao središnja figura nesvrstanih, kao pravi »founding father« kojem su sve nesvrstane zemlje vjerovala i čije su mišljenje i sugestije tražile.

Ta Titova strategija vanjskopolitičkog djelovanja nije bila samo jugoslavenska. Ona je u svim osnovnim načelima pokreta nesvrstanih i u želji da se malim zemljama dade mogućnost slobodnog i nezavisnog razvoja, uz uvjet da mogu iznositi svoja stajališta i poglede o međunarodnim odnosima i da neprestano predlažu nova globalna rješenja.

No, odvajajući vrijednosti koje je Tito imao za Jugoslaviju od onih koje je dao pokretu i politici nesvrstanosti, pokazuje se veličina Tita kao svjetskog državnika i političara koji je u teškim uvjetima znao potražiti prava politička rješenja³. Za razliku od mnogih drugih političara koji su pronašli uspješna taktička rješenja, Tito je trasirao strategiju velikog međunarodnog djelovanja stotinjak nesvrstanih zemalja, strategiju koja je godinama potvrđivala svoju vrijednost neprestanim povećavanjem broja članica pokreta.

2. Stvaranje jugoslavenskih studija o međunarodnim odnosima

Budući da su međunarodne studije u Jugoslaviji nastale tek nakon drugog svjetskog rata, valja ukazati na osnovna obilježja razvoja te nove discipline.

Nedostatak tradicije u klasičnom smislu odrazio se najprije u potrebi nastajanja studija koje bi se bavile međunarodnim pitanjima u cilju zadovoljavanja konkretnih političkih potreba. To je bilo posebno potencirano burnim poslijeratnim godinama u kojima je zemlja bila izložena različitim pritiscima izvana, zatim politički propagandno napadnuta od Sovjetskog Saveza i ostalih članica IB-a, i na kraju, često dovedena u stanje napetih odnosa sa svojim susjedima.

Još od pariških mirovnih pregovora 1947, kada je trebalo rješavati teritorijalna ali i značajna politička pitanja vezana uz život nove zemlje, započinju izrade prvih studija koje se mogu nazvati međunarodnima. One su, naravno, bile stavljene prvenstveno u kontekst konkretnih diplomatsko-političkih potreba, služile su konkretnoj namjeni i nisu imale nikakvih ambicija da teorijski uopće određene probleme. Usporedo sa sličnim razvojem u drugim istočnoevropskim zemljama, u Beogradu je bio osnovan Institut za međunarodnu politiku i privredu, koji je bio sastavni dio Ministarstva vanjskih poslova. U njemu su prikupljani materijali i dokumenti, izrađivane su studije potrebne Ministarstvu, a kasnije, počinje i redovito objavljivanje publikacija koje imaju zadaću da informiraju o međunarodnim odnosima Jugoslavije, ali i da komentiraju svjetska zbivanja.

Ta početna faza djelovanja, u okvirima potreba službene politike, karakteristična je za početak šezdesetih godina. Karakter tadašnjeg unutrašnjeg ustrojstva, čvrsto centraliziranog u jugoslavenskoj federalnoj vlasti u Beogradu, učinio je od Beograda glavno središte za izučavanje međunarodnih studija. Ta istraživanja postupno su dobivala sve šira, ne samo utilitarna, određenja. U to doba pojavljuje se i prvi traktat koji je zapravo kompilacija zapadnih izvora o studiju međunarodnih odnosa⁴. Sama pojava te knjižice pokazala je prve ambicije da se polako ulazi u svjetske tokove izučavanja međunarodnih odnosa i da se uz razradu konkretnih i izrazito instrumentaliziranih istraživanja, za poznatog naručioca, pokuša odgovoriti na pitanje o ka-

³ Ranko Petković, »Istorijske, geopolitičke, ideološke i druge odrednice međunarodnog položaja Jugoslavije«, *Aktualne teme*, Zagreb, 1988, no. 6, pp. 25—26.

⁴ *Pregled nauke o međunarodnim odnosima na Zapadu*, Beograd, 1965.

kvoj je to novoj disciplini riječ, što je njezin predmet, i, dakako, što je njezin krajnji cilj.

Usporedo s tom tendencijom u središtu federacije, na nekoliko pravnih fakulteta također se pokušava proniknuti u sadržaj međunarodnih odnosa. Zanimljivo je svakako da je upravo na pravnim fakultetima došlo do pokušaja kombiniranja nastave međunarodnog javnog prava i međunarodnih odnosa, što je odmah ukazivalo na sve razlike i sličnosti između te dvije discipline. Budući da se i broj istraživača međunarodnih odnosa povećavao, te da su oni mahom dolazili iz redova pravnika internacionalista, trebalo je ubrzo početi i s razgraničavanjem u odnosu na srodne discipline. To se u prvom redu odnosilo na međunarodno javno pravo, diplomatsku povijest i suvremenu povijest.

Taj veliki proces razgraničavanja predmeta tekao je usporedo s otkrivanjem širine istraživanja koja su već bila učinjena na Zapadu, te je na stanovit način trebalo učiniti dva razgraničenja: odvajanje međunarodnih studija od postojećih bliskih disciplina, uz istodobno traženje svega onoga što je moguće prihvatiti iz zapadnih međunarodnih odnosa, profilirana je nova disciplina.

Veliki zamah istraživanje međunarodnih odnosa i nastavak međunarodnih studija dobit će početkom šezdesetih godina, kada je osnovan prvi Fakultet političkih nauka u Jugoslaviji u Zagrebu. On će otvoriti put nastanku istih fakulteta slijedećih godina u Beogradu, Ljubljani i Sarajevu. Međunarodni odnosi u okviru skupine, također, za Jugoslaviju novih političkih nauka, dobili su svoje stalno mjesto, određeni su pedagoški programi, zadaće i ciljevi. Ocijenjeni kao početak demokratskog razvoja zemlje i mogućnost da se politički fenomeni, kao i svi ostali društveni procesi, slobodno i nezavisno istražuju, fakulteti političkih nauka postali su stjecišta novih znanstvenih ideja, rasprava i diskusija. U želji za traženjem novoga, do tada uglavnom na tlu Jugoslavije nepoznatog u strogo politološkim okvirima, nova sredstva pedagoškog i znanstveno-istraživačkog djelovanja udovoljila su svojoj svrsi gotovo na svim područjima politoloških istraživanja.

Međunarodne studije dobile su osnivanjem fakulteta političkih nauka svoje pravo građanstva, one su postale sastavni dio korpusa politoloških disciplina.

Povoljna politička klima omogućila je da se u doba općeg dinamičkog razvoja zemlje razvijaju i studije o međunarodnim odnosima, da se traže brže veze sa svijetom i da se na osnovi već razvijenih studija o međunarodnim odnosima pokuša izgraditi vlastita koncepcija međunarodnih odnosa.

Može tvrditi da se od 60-ih godina počinje sustavno pisati o međunarodnim odnosima, da se obrađuju značajne regionalne i globalne međunarodne teme, te da se polako pripremaju i prvi domaći udžbenici o međunarodnim odnosima.³

³ Vladimir Ibler, *Međunarodni odnosi*, Zagreb 1971. Vladimir Gavranov, Miodrag Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Beograd, 1972. Radovan Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Zagreb, 1974. Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Osnovi teorije međunarodnih odnosa*, Beograd, 1977. Vlado Benko, *Međunarodni odnosi*, Maribor, 1977. Radovan Vukadinović, *Teorije o međunarodnim odnosima*, Zagreb, 1978.

Valja naglasiti još jedno značajno obilježje razvoja studija o međunarodnim odnosima u Jugoslaviji. I na početku razvoja, kao i u fazi konstituiranja disciplina i njihova sadržaja, gotovo u svim radovima prisutan je afirmativan pristup jugoslavenskoj vanjskoj politici, jugoslavenskim koncepcijama međunarodnih odnosa i, dakako, politici nesvrstanosti.

Poslijeratni unutrašnji razvoj, zapleti na međunarodnoj sceni, uspješnost jugoslavenske vanjske politike da izide iz blokade zemalja Informbiroa, uspostavljanje odnosa sa zapadnim zemljama, dobijanje njihove pomoći i, na kraju, stvaranje novog univerzalnog modela međunarodnih odnosa — politike i pokreta nesvrstanosti, bili su sasvim vidljivi i dovoljni znaci uspješnosti jugoslavenskog političkog djelovanja na međunarodnoj sceni.

Tu činjenicu treba imati na umu kada se iz današnje perspektive promatra tadašnji razvoj zemlje: Jugoslavija je brzim koracima grabila prema razvijenosti i sve unutrašnje uspjehe pratila su odgovarajuća međunarodna dostignuća. Ugled Jugoslavije u svijetu, aktivnost jugoslavenske diplomacije, velika uloga kreatora jugoslavenske politike Josipa Broza Tita — sve je to opravdavalo afirmativne stavove i zaključke u jugoslavenskim studijama međunarodnih odnosa.

Osim takvog objektivnog stanja i snažnog domaćeg utjecaja ovog pozitivnog razvoja, treba istaći da u odnosu između prakse i teorije nisu bili uspostavljeni odgovarajući odnosi. Vanjskopolitička praksa, koja je zapravo samo elaborirala glavne ideje predsjednika Tita, nije trebala niti je tražila posebna mišljenja znanstvenika s područja međunarodnih odnosa. Glavni predmeti vanjske politike i međunarodnih odnosa bili su čvrsto utvrđeni, čak i u slučajevima stanovitih brzih promjena znalo se da će glavne odluke donijeti predsjednik, te nikakva posebna elaboriranja niti anticipiranja međunarodnih odnosa nisu bila potrebna.

Tadašnji realizatori jugoslavenske vanjske politike imali su veoma laku zadaću: sve njihove relativne pogreške ili propuste u nizu zemalja rješavalo je pozivanje na veliki autoritet Tita i nije bilo nikakve potrebe za studioznijim sagledavanjem određenih međunarodnih problema kratkoročnog ili dugoročnog karaktera.

Samodovoljnost političkih praktičara i teorijska usmjerenost i izoliranost teoretičara međunarodnih studija nisu, naravno, bili idealna osnova za budućnost. Kao što će to praksa političkog razvoja pokazati, nakon smrti predsjednika Tita nadležni za vanjske poslove našli su se u specifičnoj situaciji, prvi put ozbiljnije tražeći glas znanosti. Znanstveno-istraživački projekti, koji su prije imali izrazito formalno značenje i kojima nije pridavana veća pažnja, u novim su uvjetima inicirani i traženi od politike, koja osjeća prazninu i nedostatak u svom svakodnevnom obavljanju zadaća.

S druge strane, u doba uspješnog razvoja znanost je bila prepuštena samoj sebi. Osnovano je nekoliko istraživačkih centara širom Jugoslavije, razvijene su neke studije regionalnog međunarodnog karaktera vezane uz pojedine sredine i otvorene su mogućnosti za školovanje magistara i doktora međunarodnih odnosa. Na taj način razdoblje od šezdesetih do osamdesetih godina dalo je priliku studijama međunarodnih odnosa da stasaju, da stvore

svuju osnovnu literaturu, izgrade nove istraživačke institucije i pripreme dio novih istraživačkih kadrova.

To snaženje potencijala istraživača međunarodnih odnosa, nažalost, malo se osjetilo u praktičnoj politici, koja tek danas počinje raspravljati o kvaliteti svojih kadrova i propuštenim mogućnostima.

Moramo, međutim, zaključiti da je ostavljanje po strani studija međunarodnih odnosa i minimalno korištenje kadrova i institucija ipak dalo i jedan pozitivan rezultat. Naime, omogućilo je da studije međunarodnih odnosa od početka budu nezavisne, oslobođene ideološkog balasta i čvrsto povezane sa svjetskim tokovima istraživanja. To je, naravno, jedan od važnijih preduvjeta razvoja koji je morao ostaviti trag u radovima i u profilu istraživača.

3. Domaći utjecaji i studije međunarodnih odnosa

Tradicija odnosa na jugoslavenskom prostoru, geografske odrednice, nacionalni interes zemlje, kao i niz socioloških i psiholoških činilaca utjecali su snažno na model međunarodnih odnosa stvoren u Jugoslaviji.

Svaki od tih elemenata bio je prisutan, manje ili više, u pojedinim fazama razvoja međunarodnih studija, da bi postupno došlo do stanovitog kristaliziranja modela međunarodnih odnosa koji je na bazi konkretne političke prakse i odrednica šireg nacionalnog karaktera nastao u poslijeratnoj Jugoslaviji.

Kada se to ističe kao izraz utemeljenja određenog modela, njega je ipak najbolje sagledati u okviru problema koje je elaborirala znanost o međunarodnim odnosima, u postavljanju njezinih definitivnih i izrazito jugoslavenskih određenja, te na kraju u naznaci dvije velike faze jugoslavenskog razvoja: onog poslijeratnog iz vremena Tita i posttitovskog razdoblja.

Prateći razvoj studija o međunarodnim odnosima, njihovu razgranatost i širenje interesa, možemo pratiti i jugoslavensku vanjsku politiku, a naravno i unutarnji razvoj. Na toj osnovi moguće je sagledati sve mijene i evolucije u pogledima na međunarodne odnose. U stvaranju vlastitih pogleda na međunarodne odnose uvijek se vodilo računa i o domaćim faktorima i utjecajima, koji su se na razne načine odražavali na međunarodne odnose.

a) Odnosi sa socijalističkim zemljama

Veliki sukob sa zemljama Informbiroa, izloženost Jugoslavije neočekivanom političkom napadu od strane savezničkih zemalja, žestina tih kritika i širina kampanje kojom je Jugoslavija napadnuta u SSSR-u i u drugim zemljama narodne demokracije, nametnuli su i prvim jugoslavenskim studijama međunarodnog karaktera izrazito polemičan i žestok naboj. U želji da se svim snagama odbiju napadi i kritike s Istoka, da se obrani pravo na nezavisnost, suverenost i slobodu vlastitog razvoja, jugoslavenski pisci koji su se tada bavili međunarodnim odnosima, započeli su polemiku sa sovjetskim i istočnoevropskim autorima, točnije s njihovom službenom politikom. Pri tome oni su imali na umu dvoje: prvo, dokazati da sve ono što se čini protiv

Jugoslavije znači deformaciju socijalističke teorije i prakse i, drugo, potvrditi ispravnost jugoslavenskog puta razvoja socijalističke izgradnje.

Naravno da je takav pristup u mnogo čemu bio subjektivan, da su polemike bile žustre i strasne s obzirom na dubinu sukoba i opasnosti koje su tada bile viđene kao imanentno vezane uz mogući opći napad na Jugoslaviju. Unatoč tome, u svim tim studijama moguće je naći i značajne teorijske vrijednosti.

U dijelu tih studija bilo je posebno elaborirano Lenjinovo učenje o međunarodnim odnosima socijalističkih zemalja. Prateći Lenjinovu teorijsku misao, htjelo se pokazati da sve ono što dolazi s Istoka nema uporišta u Lenjinovim idejama i da je Lenjin sasvim drugačije zamišljao odnose između socijalističkih zemalja. Naglašavajući važnost pitanja suradnje socijalističkih država koje su nastale na bivšem tlu carske Rusije, Lenjin je pledirao za savez na vojnom i ekonomskom planu, tvrdeći da je sve ostalo nevažno i da u odnosima između pojedinih socijalističkih država ta pitanja u praksi mogu biti rješavana na različite načine. To je jugoslavenskim autorima bila prilika da ukažu i na načela kojima bi se socijalističke zemlje morale rukovoditi u svojim odnosima: ravnopravnost, jednakost, suverenost i nemiješanje i unutrašnja pitanja.⁶

Druga teza koju su jugoslavenski autori također preuzeli od Lenjina odnosila se na tvrdnju da će sve zemlje doći do socijalizma, ali da će svaka od njih pritom unijeti neke svoje, specifične odlike. To je trebao biti odgovor na grubu praksu staljinske satelizacije Istočne Evrope i na neuspjeh pokušaj da se to učini u Jugoslaviji. Zagovarajući tezu da je pobjeda socijalizma povijesno uvjetovana, jugoslavenski autori su inzistirali na potrebi da se u poslijeratnim uvjetima svim zemljama mora omogućiti da biraju vlastite forme i sadržaje socijalističkog ratovanja, jer će sve one jednom biti u sastavu velikog socijalističkog svijeta. Međutim, do tog dalekog trenutka one moraju samostalno rješavati svoja specifična pitanja vodeći računa o svojim uvjetima i mogućnostima.⁷

U doba dok je proleterski internacionalizam bio obilježje jedinstvenog djelovanja svih socijalističkih zemalja, pod vodstvom i u korist Sovjetskog Saveza, u Jugoslaviji je taj termin također doživio svoje kritičko vrednovanje. Za razliku od staljinskih interpretacija koje su tvrdile da je internacionalist svatko tko podržava Sovjetski Savez, jer se na taj način najbolje podržava borba socijalističkih snaga, jugoslavenski autori su dokazivali da Lenjin nigdje tako ne određuje proleterski internacionalizam.

Lenjin, što je u jugoslavenskim prilikama imalo posebnu težinu, govori o dobrovoljnosti pružanja i primanja proleterske pomoći, ali uvijek na načelima poštivanja ravnopravnosti, jednakosti i suverenosti. Proleterski internacionalizam iz doba djelovanja pojedinih radničkih partija, postao je načelo odnosa s nastankom socijalističkih zemalja, no njegov pravi smisao nije se mogao izmijeniti.

⁶ Milovan Đilas, *Lenjin o odnosima između socijalističkih država*, Beograd 1950.

⁷ Vladimir Ibler, *Državne granice između socijalističkih država*, Zagreb, 1951. Aleš Bebler, »Načelo suvereniteta naroda u međunarodnim odnosima i radnička klasa«, *Komunist*, 1949, no. 5.

Pozivanje na međunarodnu situaciju, na opasnosti od imperijalizma, na potrebu okupljanja svih snaga i stvaranja vlastitog lagera mira i socijalizma nisu pokolebali jugoslavenske teoretičare. Oni nisu prihvatili takav model proleterskog internacionalizma, a samim tim niti vodeću ulogu bilo kojeg socijalističkog pokreta.

U kasnijim fazama sovjetsko-jugoslavenskih odnosa to će biti česta tema rasprava i polemika, ali se jugoslavenska politika i politička teorija neće izmijeniti. Teza o socijalističkom internacionalizmu i u jugoslavenskom Ustavu formulirana je kao izraz solidarnosti s ostalim socijalističkim pokretima i snagama, na striktno utvrđenim načelima i bez mogućnosti da itko izvana određuje vrijeme i karakter pružanja i primanja takve pomoći. Samim tim to je ostao prerogativ nacionalnih struktura i njihove samostalne procjene određenog trenutka. Dakle, u tom tumačenju socijalističkog internacionalizma nije došlo do mijenjanja odnosa između klasnog i nacionalnog i prihvatanja nekog naddržavnog ili natpartijskog arbitra izvana.

U teorijskoj elaboraciji koja je, pozivajući se na klasike marksizma, posebno na Lenjina i njegova kratkotrajna iskustva vode sovjetske Rusije, tražila uporišta za opravdavanje jugoslavenskog položaja i osudu Staljinove politike i cjelokupne doktrine o odnosima između socijalističkih država, postupno su se stvarali i širi osnovi za nezavisnije i samostalnije promatranje odnosa socijalističkih država. Taj pristup koji inzistira na jedinstvu klasnog i nacionalnog i odbacuje svaku nadnacionalnost ili supremaciju, ostat će trajno obilježje jugoslavenskog teorijskog promatranja odnosa među socijalističkim zemljama.⁴

I nakon normalizacije odnosa između Jugoslavije i socijalističkih zemalja taj kritički pristup u vrednovanju sovjetske politike neće se promijeniti. U razdobljima kriznih odnosa (mađarski događaji 1956, Čehoslovačka 1968, Afganistan) jugoslavenske studije o međunarodnim odnosima imale su na umu ta osnovna polazišta i određenja koja su bila zacrtana u njenim teorijsko-praktičnim postavkama.

Može se stoga tvrditi da je taj početni napor da se pronikne u suštinu odnosa koji bi morali vladati među novim subjektima međunarodnih odnosa koje karakteriziraju zajedničke socijalističke oznake, imao trajnu vrijednost. Od vremena kada se tvrdilo da se sve socijalističke zemlje moraju naći u jednom bloku, pa do koncepcija koje su zagovarale teoriju ograničenog suvereniteta i specijalne odnose između zemalja realnog socijalizma, jugoslavenski autori, poučeni negativnim iskustvom u godinama Informbiroa, a zatim naružani Lenjinovim teorijskim eksplikacijama, nisu ni za trenutak posumnjali u svoje prvobitne stavove, niti su pokleknuli pred teorijama koje su bile tuđe pravom socijalističkom shvaćanju odnosa između socijalističkih zemalja.

Kao što je jugoslavenski unutrašnji razvoj, zasnovan na samoupravljanju, bio u suštini suprotan sovjetskom modelu centraliziranog i etatističkog socijalizma, utemeljenom na velikodržavnim ambicijama i aspiracijama vodeće zemlje socijalističkog bloka, tako se i jugoslavenska vanjska politika, tražeći

⁴ Radovan Vukadinović, *Odnosi među evropskim socijalističkim državama*, Zagreb, 1970.

širok krug partnera, postavljajući prihvatljiva načela i ciljeve koji odgovaraju većini, zalažući se za mir, socijalni razvoj i progres, razvijala drugim pravcem od sovjetske politike. Na taj način unutrašnja inspiracija ponovno je utjecala i na znanost o međunarodnim odnosima da slobodno i nezavisno krči put samostalnim pogledima, da ukazuje na opasne tendencije koje su dolazile od sovjetskih lidera, ali i od sovjetske naučne misli, i da se sve više distancira od takvog sovjetskog međunarodnog djelovanja.

Prihvaćajući krajnji cilj — izgradnju socijalističkog društva, jugoslaven-ski autori postali su ipak svjesni da je postojeći socijalizam (po svojim akterima i odnosima) veoma daleko od toga da bi mogao biti nazvan socijalističkim sistemom, odnosno da bi se socijalističkima mogle smatrati sve zemlje koje se takvima nazivaju. U jugoslavenskim studijama međunarodnih odnosa socijalizam je bio postavljen kao svjetski proces čiji su akteri socijalističke zemlje, radničke i komunističke partije, ali i sve one ostale progresivne snage koje se bore za mir i transformaciju međunarodnih odnosa.

Uz takvo postavljanje temelja za promatranje odnosa među socijalističkim zemljama posebno je važna bila polemika koja se razvila između jugoslavenskih i kineskih teoretičara. U doba kada se kinesko rukovodstvo još nije bilo odlučilo na izravnu konfrontaciju s rukovodstvom KP Sovjetskog Saveza, Jugoslavija, odnosno njezina cjelokupna, i vanjska i unutrašnja politika, napadnuta je zbog revizionizma. Iz tog vremena datira i rasprava koja je također pomogla sagledavanju nekih ključnih pitanja o poslijeratnom razvoju svijeta, odnosima između blokova i pitanjima odnosa između rata i mira, te ulozi socijalističkih snaga.

Kad je kinesko rukovodstvo lansiralo opasne teze o ratu kao sredstvu za rješavanje odnosa između socijalizma i kapitalizma, odgovor je došao iz Jugoslavije. Kardeljeva studija o socijalizmu i ratu, poslužila je kao osnova za promatranje tog novog stanja, ali i kao inspiracija za novo sagledavanje globalnih međunarodnih odnosa.⁹

Za razliku od statičkog pristupa, koji je promatrao svijet kao dvije oštro suprotstavljene cjeline: socijalizam i kapitalizam, sa svojim blokovskim strukturama i točno zacrtanim parametrima blokovske akcije, taj novi pristup analizirao je promjene do kojih je došlo u međunarodnim odnosima u fazi prevladavanja hladnog rata.

Rat kao sredstvo rješavanja sukoba, zbog znanstveno-tehničke revolucije i razvoja vojne tehnologije, postao je gotovo neupotrebljiv jer bi značio totalno uništenje. Novi odnosi unutar blokovskih cjelina također su počeli pokazivati prve pukotine. Javile su se želje za realizacijom samostalnijih i slobodnijih odnosa u kojima lider bloka neće diktirati cjelokupno ponašanje. Samim tim i blokovske strukture izgubile su donekle na težini koju su imale u vrijeme hladnog rata, te je i ideološko-politička konfrontacija počela poprimati nove odlike. Velika skupina nesvrstanih zemalja, svjesna dostignuća Istoka i Zapada, željela je ostati izvan polariziranih struktura i razviti samostalan pristup međunarodnim odnosima. Cilj takvog opredjeljenja bio je ne samo realizacija vlastitih nacionalnih interesa, već i oslabljivanje polariziranih međunarodnih odnosa.

⁹ Edvard Kardelj, *Socijalizam i rat*, Beograd 1960.

Prema toj koncepciji bilo je očito da rat nije niti opravdan niti potreban za realizaciju bilo kakvih velikih ciljeva, pa niti onih socijalističkih, kako su to tvrdili u Kini. Socijalističke snage trebale su zajedno sa svim ostalim progresivnim snagama djelovati u pravcu otklanjanja ratne opasnosti i boriti se za ostvarivanje takvih uvjeta u kojima će blokovske barijere biti srušene i u kojima će biti omogućen razvoj svestrano korisnih novih međunarodnih odnosa.

b) Nesvrstanost — model međunarodnih odnosa i temelj unutrašnjopolitičkih opredjeljenja

Traženje nove koncepcije međunarodnih odnosa i aktivnost Jugoslavije na međunarodnom planu te pronalaženje zemalja koje bi mogle podržati taj novi pristup, sve je to utjecalo i na studije međunarodnih odnosa. Shvaćajući vrijednost novog jugoslavenskog angažiranja, mogućnosti koje pruža nova politika, i istodobno, značenje takvog novog međunarodnog djelovanja, niz jugoslavenskih autora od prvih dana je pratio nesvrstanost, istražujući njezine političko-praktične i teorijske aspekte.

Može se tvrditi da je zahvaljujući ulozi predsjednika Tita i interes za nesvrstanost u Jugoslaviji bio od samog početka izvanredno velik, te da je brzo ocijenjeno kakve sve pogodnosti pruža nova politika. Prateći jugoslavensku literaturu posvećenu nesvrstanosti, posebno onu iz prvih godina, odmah je vidljiva velika angažiranost autora i njihovo puno prihvaćanje vizionarskog karaktera Titovog novog opredjeljenja.

U svijetu oštro suprotstavljenih blokova, u doba postupnog stvaranja novih obrisa svjetske politike nakon Staljinove smrti i, istodobno, smirivanje situacije oko Jugoslavije, jugoslavenska politika je u tzv. novim zemljama s azijskog i afričkog kontinenta vidjela nove partnere, sposobne da preuzmu značajnu ulogu na međunarodnom planu i da svoju skromnu vojnu i materijalnu snagu kompenziraju aktivnim djelovanjem u međunarodnim odnosima. Uz blokovski angažirane države i nekoliko neutralnih zemalja, koje su u doba hladnog rata bile ocijenjene kao »amoralne«, na scenu stupaju »neangažirani« sa svojim shvaćanjima međunarodnih odnosa i svog mjesta u njima. Iako po mnogo čemu različite, geografski udaljene, s različitim povijesnim iskustvima i tradicijama prve zemlje koje su se izjasnile za neangažiranost, odnosno nesvrstanost shvatile su brzo njezine prednosti i potencijalnu univerzalnu vrijednost.

Ne postavljajući stroge okvire novoj politici, nesvrstani su odmah prihvatili svoju različitost, koja će dolaskom novih članica biti samo još naglašenija. Također je dogovoreno da se ne traži velika ideološka ili politička međusobna povezanost, već da se na bazi zajedničkih principa i ciljeva organizira zajednički nastup u međunarodnim odnosima.

Nesvrstane zemlje su na samom početku svojeg djelovanja ocijenile da je Organizacija ujedinjenih naroda idealno mjesto za njihovo okupljanje, za njihovo stalno dogovaranje i usklađivanje akcija, te da im ona može poslužiti kao izvanredno okupljalište, ali i tribina za iznošenje pogleda na međunarodne odnose. Istodobno, time je OUN ojačala i u velikom broju nesvrstanih zemalja dobila svoje snažne zagovornike i aktivne pomagače u svim akcijama.

Prihvatajući blokove kao povijesnu realnost, nesvrstani su zatražili ograničenje blokovskih posizanja u nastojanju da se nesvrstane zemlje zadrže izvan njihova kruga. To je uostalom bio i osnovni zahtjev koji je bio postavljen svim zemljama prilikom njihova ulaska u pokret nesvrstanih. Zauzimajući realističan stav prema zemljama koje su imale neke oblike vojne povezanosti, odnosno stranog vojnog prisustva, od njih je zatraženo da taj strani element ne bude postavljen u kontekstu sukoba blokova, čime je također olakšano prisustvo dijela nesvrstanih zemalja u pokretu.

Zadržavajući se na globalnim pitanjima pokreta upravo jugoslavenske studije međunarodnih odnosa isticale su nezavisnu izvanblokovski i univerzalni karakter pokreta nesvrstanih¹⁰. Zemlja koja je izborila svoju samostalnost vlastitim sredstvima, koja se othrvala najvećim pritiscima izvana i koja je sama tražila put svog međunarodnog djelovanja, mogla je upravo u inozemstvu na tim oznakama nesvrstanošću tražiti mogućnosti i za njegovo predstavljanje u širim globalnim odnosima. Pokušaji priklanja pokreta Zapadu ili traženje tzv. pridružnog savezništva na Istoku negirani su kao napuštanje izvornih principa pokreta nesvrstanih i gubljenja njegovih glavnih oznaka.

Za jugoslavenske autore obrana nezavisnog i izvanblokovskog karaktera pokreta nesvrstanih bila je istodobno i obrana jugoslavenske politike, jer je zahvaljujući ukupnom uklapanju u pogledu jugoslavenskog glavnog kreatora politike i ciljeva nesvrstanih praktički došlo do punog identiteta ove dvije aktivnosti¹¹. Stoga bi, po mišljenju jugoslavenskih autora, eventualno skretanje pokreta na jednu ili na drugu stranu značilo jednaku opasnost kao i skretanje jugoslavenske vanjske politike, kojoj je koncepcija nesvrstanošću najviše odgovarala.

U godinama hladnog rata i u fazi njegova prevladavanja nesvrstane zemlje nudile su alternativu napetim međunarodnim odnosima. One su pozivale velike sile na popuštanje, razoružanje i stvaranje pravednijih međunarodnih odnosa. Ti pozivi nailazili su na različit prijem, a njihov odjek prvih godina nije bio osobito velik. Smatralo se da su nesvrstani toliko siromašni, slabi i međusobno različiti da se čitava ta nova konstrukcija ne može smatrati više ozbiljnom. I na tom planu jugoslavenska politička misao trudila se da unese drukčije poglede. Tvrdilo se da upravo univerzalnost politike nesvrstanošću, koja je još od Beogradske konferencije 1961. godine pokazala da je prisutna u Evropi, Latinskoj Americi, Africi i Aziji, nosi veliku moralnu snagu i da zahvaljujući broju nesvrstanih država kao i kvaliteti njihove politike, ta skupina zemalja ima svoje važno mjesto u strukturi međunarodnih odnosa. Promatrajući svijet znatno šire no blokovske zemlje, nesvrstani su u njemu imali novo mjesto. Povezani zajedničkim idejama mogli su nastupati sa zajedničkim stavovima.¹²

¹⁰ Ranko Petković, *Teorijski pojmovi nesvrstanošću*, Beograd, 1974. *Nesvrstanošću*, Zagreb, 1981. *Nesvrstanošću u suvremenom svijetu*, Zagreb, 1979.

¹¹ Radovan Vukadinović, »The Original Concept of Non Alignment«, *Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik*, Wien, 1982, no. 1, pp. 18—26.

¹² Ranko Petković, *Non Aligned Yugoslavia and the Contemporary...* op. cit. pp. 307—320.

U doba boljih međunarodnih odnosa, posebno među blokovima i super-silama, koji će voditi politici popuštanja, u raznim sredinama pojavile su se teze da nesvrstani nemaju više svog političkog mjesta, da dijalog teče mimo i preko njih, te da je pokret praktički iscrpio svoju snagu. I tu su među najvećim protivnicima tih teza bili jugoslavenski autori, koji su dokazivali da politika popuštanja ne može uspjeti bez sudjelovanja svih zemalja i da će se vrlo brzo pokazati kako je glas nesvrstanih potreban i u novoj fazi međunarodnih odnosa.¹³

U prikazu stavova jugoslavenskih autora o nesvrstanoj ipak ne treba zaboraviti da oni nisu, unatoč svim unutrašnjopolitičkim utjecajima i godinama uspješnog djelovanja Jugoslavije, podlegli nekontroliranom, euforičnom promatranju politike nesvrstanoj kao apsolutno uspješnog modela međunarodnih odnosa.

Uz priznavanje vrijednosti politike i pokreta nesvrstanih, izjašnjavanje za jugoslavensko angažiranje u pokretu i daljnje razvijanje politike nesvrstanih; razmatrani su i problemi samih nesvrstanih zemalja. To se prvenstveno odnosi na konflikte među nesvrstanim zemljama, nemogućnosti njihova rješavanja unutar pokreta, ali i na potrebu konkretizacije akcije nesvrstanih zemalja. U brojnim dokumentima s dosadašnjih skupova nesvrstanih zahvaćeni su svi globalni i regionalni problemi, i teško je naći problem koji nije dobio ocjenu nesvrstanih. Međutim, nesvrstani su još daleko od rješavanja svojih vlastitih sporova i stvaranja mehanizama koji bi pokret mogli učiniti snažnijim i spremnijim za međunarodne nastupe. Ta razjedinjenost pokreta ogleda se i u potezima pojedinih nesvrstanih zemalja koje realiziraju vlastitu politiku, ne vodeći računa o generalnoj liniji pokreta i stavovima prihvaćenim na skupovima nesvrstanih.

Usprkos tome, nesvrstanost je od početnih kontura mogućeg novog pristupa međunarodnim odnosima i stanovitog mosta koji će približiti Jugoslaviju brojnim zemljama sličnih pogleda, razvila s vremenom politiku na kojoj je bila utemeljena jugoslavenska vanjska politika. Ta politika je bila prihvaćena u svim jugoslavenskim republikama i pokrajinama, a ni u međunarodnim studijama nije doživjela drukčiju interpretaciju. Pritom je bila bitna činjenica da je Titov autoritet bio toliko snažno ugrađen u ovu političku koncepciju, da je on ubrzo postao sastavnim dijelom općeg jugoslavenskog određenja. Jugoslavija je, istodobno, dobila svoje najspecifičnije oznake: samoupravna i nesvrstana, te je i ta sintagma u velikoj mjeri određivala odnos prema politici nesvrstanoj.

Uza sve velike vrijednosti nesvrstanoj kao mogućnosti da zemlja skromnih mogućnosti bude tako snažno prisutna na međunarodnoj sceni, da se istodobno u programu akcija rješavaju i brojni problemi šireg karaktera, i da nesvrstanost postupno postane model međunarodnih odnosa, u kome će biti jasno istaknuto samostalno, slobodno i nezavisno vanjskopolitičko opredjeljenje, unutrašnji faktori su također bitno utjecali na prihvaćanje nesvrstanoj.

Nesvrstanost je ipak bila shvaćena i kao trajno opredjeljenje jugoslavenske vanjske politike i kao rješenje pitanja položaja Jugoslavije u daljnjem ra-

¹³ Radovan Vukadinović, *Non Aligned Countries and Detente*, Beograd, 1979.

zvoju. Stabilnost i sigurnost Jugoslavije, nesvrstane i povezane s brojnim drugim zemljama, imala je veće šanse za uspjeh te je taj elemenat, između ostalih, utjecao i na postavljanje problema nesvrstanošću u jugoslavenskoj praksi, ali i u političkoj teoriji. Zemlja koja je izašla izvan blokovskih vizura, koja se opredijelila za samostalan put razvoja, na unutrašnjem i na vanjskom planu imala je kao nesvrstana veće mogućnosti za daljnji razvoj. Uspješna realizacija politike nesvrstanošću značila je veliki doprinos unutarnjem razvoju i stabilizirala je unutrašnje prilike.

Taj uži nacionalni interes sretno se ugradio u šire shvaćanje vrijednosti nesvrstanošću. On je prisutan i u jugoslavenskoj političkoj praksi i u teoriji. Zahvaljujući tome nesvrstanošću je općeprihvaćena, bez ikakvih ograda i kritika. U Titovo doba ona nije imala nikakvu alternativu i stalno je jačala, sretno povezujući unutrašnje zahtjeve i vanjskopolitički nastup.

c) Evropska problematika

Velika jugoslavenska akcija traženja modela međunarodnih odnosa u globalnim relacijama na stanovito vrijeme zaklonila je probleme bližih odnosa s neposrednim jugoslavenskim susjedima. Osim pitanja odnosa sa socijalističkim zemljama, odnosi sa susjedima, evropska kretanja, integracija i sl. nisu imali takav primat kao nesvrstanošću. To se najbolje može pratiti u jugoslavenskim studijama o međunarodnim odnosima, gdje postoji čitav niz neobrađenih područja.

Odnosi sa susjedima, na primjer, tek kasnije će biti elaborirani, i to u situacijama kada se radilo o konkretnim pitanjima (položaj makedonske manjine, Slovenci u Italiji i Austriji, Balkanska konferencija i sl.). Čak niti razvijeni oblik međunarodne regionalne suradnje Alpe-Adria, koji se odvija između pokrajina SR Njemačke, Austrije, Italije, Mađarske i Jugoslavije, nije obrađen u jugoslavenskoj literaturi. To isto vrijedi i za šire evropske zahvate na polju vojnopolitičke i ekonomske integracije. O vojnoj strukturi NATO-a gotovo da se nije ni pisalo, integracija unutar EEZ-a obrađuje se tek u posljednje vrijeme, a slično je i s opisom političkih procesa u Zapadnoj Evropi.

Sve to potvrđuje vezanost jugoslavenske teorijske misli uz konkretna praktična politička pitanja jugoslavenske vanjske politike. Ona je bila zaokupljena globalnim pitanjima svjetskog razvoja i pronalazila je težište svog djelovanja u tim velikim koordinatama.

Izuzetak je svakako Konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji, koja je jugoslavenske autore potakla da napišu niz radova, i to zbog dva razloga: (1) Budući da je KESS bio ocijenjen kao konkretizacija politike popuštanja, i da su nesvrstane zemlje javno podržavale tu politiku, trebalo je dati doprinos novom sagledavanju evropskih kretanja; i (2) Uz konkretan angažman jugoslavenske politike u Evropi tu je ponovno ugrađen aspekt nesvrstanošću na evropski prostor⁴.

Zalažući se za uspjeh politike popuštanja i njegovu konkretizaciju u obliku KESS-a, jugoslavenski autori su isticali da niti popuštanje niti KESS, uko-

⁴ Radovan Vukadinović, *Evropska sigurnost i suradnja*, Zagreb, 1977. Ljubivoje Aćimović, *Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi*, Beograd, 1978. *Yugoslavia and European Security and Cooperation*, Beograd, 1978.

liko budu izdvojeni iz cjeline međunarodnih odnosa, ne mogu uspjeti. Pregovaranje velikih sila, njihovo stanovito približavanje i bolji odnosi na liniji Istok-Zapad nisu bili viđeni kao dostatno jamstvo razvijanju novih cjelokupnih odnosa. Upravo iz Jugoslavije dolazila su upozorenja da politika popuštanja mora biti univerzalna i funkcionalna, te da ukoliko se to ne postigne nema izgleda za njezino trajnije održanje. Ubrzo je praksa međunarodnih odnosa pokazala da su ta upozorenja bila točna i da je politika popuštanja, pod težinom neriješenih pitanja u odnosima velikih sila ili zbog njihovih krivih procjena, donijela razočaranje, a tokovi političkih odnosa bili su unazađeni.

Uz zalaganje za univerzalni detant tražilo se i da svi pozitivni procesi s evropskog prostora budu preneseni u susjedna područja. To se u prvom redu odnosilo na jugoslavensko zalaganje da se područje najbliže Evropi, područje Mediterana, poveže s procesom Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji, i da se na taj način pomogne da to tradicionalno nestabilno područje bude zahvaćeno pozitivnim evropskim kretanjima. U tome su i jugoslavenska politika i politička misao bili jedinstveni, nudeći konkretne mjere za realizaciju sigurnosti i suradnje na Mediteranu, uz istodobnu promociju ideja nesvrstanih mediteranskih zemalja. Jugoslavija je zapravo u tom djelovanju nastupala kao zagovornik skupine nesvrstanih zemalja koje su se još od Alžirske konferencije nesvrstanih 1973. godine opredijelile za pretvaranje Mediterana u područje mira i suradnje.¹⁵

U istom kontekstu razvijanja detanta jugoslavenska teorijska misao zalagala se i za unosenje svih mjera za jačanje povjerenja u odnosima evropskih zemalja, videći u CBM konkretno sredstvo za unapređivanje tih odnosa. Ne negirajući vrijednost vojnog karaktera, mjere za jačanje povjerenja bile su shvaćene kao instrumenti koji mogu smiriti odnose, poboljšati opće stanje i doprinijeti tome da se eventualni sukobi u budućnosti uspješnije rješavaju.

Ono što je, međutim, bilo posebno značajno u ovom podržavanju evropskog detanta odnosilo se na razvoj nove suradnje koja se u Evropi zalagala za neutralnost i nesvrstanost. Proces Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji omogućio je da neutralne i nesvrstane zemlje nastupe zajednički, da se u toku akcije približe njihovi politički stavovi i da se na taj način nesvrstanost ugradi u evropska politička kretanja, da dobije evropske saveznike te da se u praksi pokaže da je nesvrstanost istodobno i evropski fenomen koji može naći svoju primjenu. Takav razvoj snažno je podržan i u radovima jugoslavenskih autora, koji su ovdje vidjeli priliku da se jugoslavenska politika snažnije projicira u Evropi i da se potraže dodirne točke koje će moći biti trajna osnova suradnje neutralnih i nesvrstanih zemalja Evrope.

Drugi razlog posebnog interesa za KESS bio je u tome što je Jugoslavija bila prva zemlja koja je organizirala sastanak za razmatranje rezultata KESS-a. Devet dugih mjeseci jugoslavenski politički akteri imali su mogućnost da u Beogradu prate mukotrpan hod dogovaranja i da istodobno strahuju zbog ishoda pregovora. Oslabljeni odnosi između supersila osjećali su se na Beogradskom sastanku KESS-a, a Jugoslavija kao zemlja domaćin i veliki zagovornik KESS-a trudila se da uloži sav svoj autoritet kako bi se održao kon-

¹⁵ Radovan Vukadinović, *Mediteran između rata i mira*, Beograd, 1987.

tinuitet evropskog pregovaranja. To će ostati i daljnja osnova jugoslavenske politike i političke misli, koje će u svim kasnijim prilikama također isticati potrebu održavanja KESS-a kao vitalne komponente pozitivnijeg evropskog razvoja.

Interes za evropsku sigurnost i suradnju nije, međutim, bio vezan samo uz institucionalizirani oblik pregovora u okviru KESS-a. Niz unutrašnjopolitičkih faktora počeo se snažnije osjećati u nastojanju da se Jugoslavija brže vezuje uz evropska kretanja i da se u fazi prvih promjena u detantu traže nove mogućnosti za Jugoslaviju i njezin nastup u svijet. Godine uspješnog razvoja počele su najavljivati svoje tamnije konture, pitanje političkog nasljedja javljalo se kao konkretan problem, a slabljenje politike nesvrstanosti također je utjecalo na zahtjeve da se preko novih evropskih tokova otvori prostor za Jugoslaviju.

Međutim, ti početni koraci ni politički ni teorijski još nisu bili dovoljno utemeljeni. Oni su se samo pojavili kao blijed odgovor na nove odnose u Evropi i nešto jasniju želju da se priključimo tim evropskim tendencijama.

3. Novi izazovi

Drugo veliko razdoblje jugoslavenske politike nastaje nakon Tita, kada se nekoliko bitnih unutrašnjopolitičkih kriznih elemenata javlja kao osnovni okvir promišljanja o međunarodnom položaju Jugoslavije.

Velike političke i ekonomske teškoće na unutrašnjem planu »tope« sve ono što je bilo osvareno prijašnjih godina, a Jugoslaviju i kod kuće i u svijetu sve češće smatraju »bolesnikom na Balkanu« i potencijalnim žarištem opasnog razvoja. Nestanak velikog lidera označio je kraj političkog autoriteta, zbivanja na Kosovu otvorila su dramu i postavila su pitanje odnosa u višenacionalnoj zajednici, ekonomske teškoće pokazale su da su planovi razvoja bili pretenciozni i megalomanski, te da je velik dio sredstava bio pogrešno utrošen ili upropašten, nacionalizmi u svim dijelovima Jugoslavije su oživjeli i počelo se, postavljati ako ne sasvim glasno i ne svuda, pitanje o mjestu Jugoslavije u svijetu.

Taj splet negativnih unutrašnjopolitičkih faktora diktira danas i razmišljanja o jugoslavenskoj vanjskoj politici. Odlaskom predsjednika Tita kao da se otvorio prostor za novo vrednovanje pređenog puta i novo ispitivanje unutrašnje i vanjske politike. Pritom je vanjska politika bila u donekle povlaštenu položaju jer je zahvaljujući njezinoj uspješnosti i pijetetu prema njezinom glavnom kreatoru, ostavljena po strani sve do nedavnih istupa u kojima se zahtijeva više dinamizma, fleksibilnosti i konkretnosti u njezinu vođenju.

Po prvi put nakon niz godina postavljena su neka konkretna vanjskopolićka pitanja u jugoslavenskom parlamentu. Tražilo se uspostavljanje odnosa s Južnom Korejom i Izraelom, bolje vođenje kadrovske politike, veći sluh prema nekim regionalnim oblicima suradnje (Alpe-Adria) i, na kraju, kontroliranje provođenja vanjske politike.¹⁶

¹⁶ Smilja Avramov, *Kontrola spoljne politike*, Beograd 1987.

No zbog razlika, koje sve više dolaze do izražaja, između pojedinih jugoslavenskih republika i pokrajina u središtu pažnje više nisu ta, manje važna pitanja, već želja za pronalaženjem novog mjesta Jugoslavije u svijetu.

Nesvrstanost proživljava svoju ekonomsku i političku krizu, u nedostatku snažnih ličnosti koje bi mogle povući pokret nesvrstanih naprijed i u Jugoslaviji se ta politika počinje doživljavati na drugi način. Tako neki krugovi otvoreno ističu da je politika nesvrstanosti odvela Jugoslaviju izvan Evrope, da ju je artifičijelno uključila u veliku skupinu zemalja s kojima Jugoslavija ima malo zajedničkog i, na kraju, da je dio jugoslavenskih teškoća posljedica ulaganja velikih sredstava i napora u nesvrstane zemlje, a ne u pronalaženje adekvatne jugoslavenske politike.

U nekim sredinama kao odgovor na unutrašnje teškoće jača interes za izravno uključivanje Jugoslavije u Evropsku ekonomsku zajednicu. Tvrdi se da je to jedini način da Jugoslavija izađe iz sadašnje krize i da će 1992. godinu Jugoslavija dočekati isključena iz EEZ s pridruženim članstvom u Savjetu za ekonomsku pomoć, što ne može biti kompenzacija za ono što će izgubiti na Zapadu. Tvrdi se da su glavni jugoslavenski partneri na zapadu Evrope, da su tu glavni pravci finansijske i industrijske razmjene, te da je tu i velik broj jugoslavenskih radnika, kao i goleme turističke razmjene, neki jugoslavenski autori traže direktno uključivanje u EEZ. Prema njihovu mišljenju, ako se u Ustavu fiksira posebno riječ samoupravna Jugoslavija, te ako se prihvate stanovita ekonomska traženja EEZ-a, nema nikakvih zapreka da se Jugoslavija uključi kao punopravni član u EEZ. Kako bi zadržali balansirani položaj u odnosu na SEV, ti autori traže i uključivanje u Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoć, tvrdeći da bi na taj način Jugoslavija mogla postati most između Istoka i Zapada.

Druga skupina autora ističe da je Evropska ekonomska zajednica supranacionalna organizacija, čiji je cilj široka integracija sveobuhvatnih razmjera. Čak kada bi postojala spremnost EEZ-a da primi Jugoslaviju u punopravno članstvo, pitanje je bi li to bilo kompatibilno s jugoslavenskim unutrašnjim razvojem, ali i s jugoslavenskom vanjskopolitičkom orijentacijom. Zemlja koja se godinama zalagala za održavanje samostalne i nezavisne vanjske politike, utemeljene na nesvrstanosti, našla bi se u skupini zemalja kojima je vanjska politika zajednička za sve članice.¹⁷

No, ako se za ta pitanja može reći da su političko-tehnička, ne smije se zaboraviti na temeljna pitanja: je li Evropska ekonomska zajednica zainteresirana za Jugoslaviju, bi li bila spremna financirati sve dugove i promašene investicije i bi li i razvijeni dijelovi Jugoslavije mogli prihvatiti takmičenje s razvijenim zapadnoevropskim privredama? Mišljenja nekih zapadnih krugova usredotočena su upravo na ta pitanja i, uz političke razlike, taj disparitet smatraju glavnom zaprekom mijenjanja odnosa između Jugoslavije i EEZ-a koji se temelje na sporazumu iz 1980. godine¹⁸.

¹⁷ Oskar Kovač, »Yugoslavia and Integration Groups in Europe«, *Review of International Affairs*, Belgrade, 1988, no 920—921, pp. 1—3.

¹⁸ Radovan Vukadinović, »Yugoslavia and Europe«, *Review of International Affairs*, Belgrade, 1989, no. 916.

Ova, tek započeta debata sigurno će trajati, a u doba produbljene jugoslavenske krize primjer novih članica koje su uspješno uključene u EEZ (Portugal i Španjolska) još više će naglasiti pokušaje da se uđe u Zapadnu Evropu. Za razliku od prijašnje faze odnosa, kada su se sretno rješavala pitanja ekonomskog i političkog interesa, i kada su naša vanjskopolitička opredjeljenja dobivala jednodušnu podršku, danas je situacija drukčija. Razvijeni dio zemlje pokazuje više interesa za Evropsku ekonomsku zajednicu videći u njoj i šire mogućnosti demokratskog razvoja, pa možda i slabljenja veza u federaciji, dok se druge republike ponašaju suzdržano, razvijajući svoje postojeće veze i odnose. Budući da je očito da povezivanju s EEZ-om alternativa ne može biti povezivanje sa SEV-om, zbog tehnoloških razlika koje razdvajaju i udaljuju ove dvije integracijske cjeline, niti protivnicima EEZ-a izbor nije lagan. Njihovo zagovaranje stare politike tj. jačanja nesvrstanosti, prisutnosti u Evropi i razvijanja balkanske suradnje ne može nadomjestiti traženja »evropejaca« i zakriti velike domete ostvarene u EEZ-u.

Kako vrijeme odmiče, očito je da će se spor između zagovornika uključivanja u EEZ i onih koji su za ostajanje na pozicijama nesvrstanosti sve više zaoštavati. Zbog nedostatka političkog autoriteta nema izgleda da se zauzme jedinstven stav i da se, kao nekada, postigne konsenzus.

To pitanje novih alternativa možda ipak neće biti tako teško riješiti jer je istočnoevropski socijalistički model razvoja danas toliko opterećen vlastitim problemima (koji u mnogome podsjećaju na jugoslavenska krizna kretanja) da se na toj strani ne mogu tražiti dodatna rješenja. Stoga niti izbor alternative ne može biti: Istok ili Zapad, već valja odabrati između uključivanja u Evropsku ekonomsku zajednicu ili ostajanja na istim, davno utemeljenim pozicijama. Studije međunarodnih odnosa o tom pitanju bit će o tom pitanju također različite i podijeljene i u velikoj mjeri pod utjecajem sredine iz koje dolaze i onih političkih koncepcija koje se u njoj zastupaju.

* * *

Jugoslavenske studije međunarodnih odnosa od prvih dana svog postojanja opisuju svijet kao policentričnu sredinu, sastavljenu od različitih aktera koji moraju razvijati svoju suradnju na osnovama ravnopravnosti, nezavisnosti, nemiješanja u unutrašnja pitanja. Elaborirajući ideju miroljubive koegzistencije, jugoslavenski autori su prvi ustvrdili da se načela koegzistencije moraju primjenjivati u odnosima između svih zemalja, bez obzira na njihovu veličinu, položaj, međusobne sličnosti ili razlike. Zagovarajući međunarodnu zajednicu kao cjelinu, koju trebaju tvoriti nezavisni subjekti, blokovi su bili ocijenjeni kao nešto prolazno što će nestati s razvojem međunarodne zajednice i što može upravo u politici nesvrstanosti kao slobodnom i nezavisnom vanjskopolitičkom opredjeljenju brojnih država naći svoju alternativu. Zastupajući potrebu stvaranja novog svijeta, bez sile, eksploatacije i s pravednijim međunarodnim poretком, jugoslavenska znanost o međunarodnim odnosima imala je i svoj preskriptivni dio u kojem su jasno bile naznačene težnje za oblikovanjem novih međunarodnih odnosa.

Upravo ta jasna usmjerenost prema budućem razvoju, pogled unaprijed i želja da se međunarodni odnosi postupno ali stalno mijenjaju, osnov-

no je obilježje svih jugoslavenskih studija međunarodnih odnosa koje su pod utjecajem unutrašnjeg razvoja i brojnih unutrašnjih faktora prihvatili taj pre-skriptivni element. To je i razlika u odnosu na neke druge sredine koje su, možda ulažući i više napora, pažljivo bilježile promjene u svijetu ne vodeći toliko računa o globalnim vizijama i naporima da se oni ostvaruju.

Nakon velikog poleta, danas jugoslavenske studije međunarodnih odnosa dijele sudbinu zemlje i svih sfera njezina razvoja. Duboka moralna, ideološka, politička i ekonomska kriza traže, možda više nego ikada, razumno i stalozeno promišljanje i pronalaženje puta u budućnost. Taj put neće i ne smije biti tako vizionarski, mora biti pragmatičniji, ali ne manje demokratski, jer u sredini kakva je Jugoslavija samo na taj način, temeljeći se na vanjskom i unutrašnjem realitetu, znanost može dati svoj doprinos konkretnim društveno-političkim kretanjima.

Radovan Vukadinović

*THE INFLUENCE OF INTERNAL FACTORS UPON THE
DEVELOPMENT OF THE STUDY OF INTERNATIONAL AFFAIRS IN
YUGOSLAVIA*

Summary

The author describes the basic features of the post-war position of Yugoslavia, its relations with the superpowers, the international renown that it has gained by participating in the creation of the policy of non-alignment. He then defines the main outlines of the relationships and processes at the time when the first studies of international affairs start to appear in Yugoslavia. The main features of the development of the study of international affairs in Yugoslavia in the 1960s are a lack of tradition, attempts to fix the boundaries of the new discipline against existing and related disciplines, then a positive approach to Yugoslav foreign policy, especially towards non-alignment, and a certain discordance between theory and practice.